

FOSZTÓ LÁSZLÓ

## VÁLASZFÉLE NÉMETH GYÖRGYNEK

■ Köszönöm Németh Györgynek, hogy vette a fáradságot, és elolvasta szerény írásomat, amely a *Korunk* 2023. márciusi Határ/Helyzet/Jelenség tematikájú számában (41–48. old.) megjelent. Bevallom, kissé meglepett, hogy az eredeti írással majdnem azonos terjedelmű vitairatra méltatott. Mivel a szakmai vita műfaja, sajnos, szinte kihalt mifelénk mostanában, úgy érzem, illő, ha valami módon viszonzom érdeklődését. Ezért megpróbálok, legalább néhány vonatkozásban, reagálni vitairatára. Németh szövegének részletekbe menő megválaszolására nem vállalkozhatok itt helyhiány és a felmerülő kérdések szerteágazó volta miatt sem.

Válaszomat kezddhetem talán (szó)játékosan azzal, hogy lévén „határon túli”, aki nem Magyarországon él, számomra és sok hozzám hasonló magyar számára mást jelenthet a határ és a „határtalanság” metaforája, mint azok számára, akik a záródó határok biztonságát vagy a határátlépőkkel kapcsolatos óvatosságot tekintik prioritásnak.

Abban a világban, ahol én otthon érzem magam, mindennapos a határon való átjárás.

Vegyük például a nyelvi és kulturális határokat. Természetes számomra, hogy otthon magyarul beszélek, de az is, hogy Kolozsváron napi rendszerességgel használunk legalább két nyelvet. Az utcán, a tereken, a munkahelyen, az üzletekben vagy éppen a borbély székében ülve. Magától értetődő, hogy románra váltunk akkor, ha a szomszédoddal úgy kell beszélni. Amúgy szakmámból kifolyólag (lévén szociálintropológus) leginkább angol nyelvű szövegekkel dolgozom, de terepmunka során vagy csak valamelyik kolozsvári piac forgatagában, a Széchenyi téren vagy az ószeren, azt sem érzem idegennek, ha éppen romani nyelven, „*cigányul*” beszél valaki mellettem, vagy szól hozzám.

Mindez nem a kényszeres határátlépő késztetéseimből vagy feltételezett aktivizmusomból kifolyólag alakult így, hanem ez a természetes közege a társadalmi életnek itt és most.

Sokan élnek így itt, s nem látnak ebben semmi olyan akadályt, amely ne volna aránylag könnyen megoldható ma, vagy netalán fenyegetést jelentene a társas találkozások lebonyolítására a jövőben. Tulajdonképpen ez a normalitás, amit úgy gondolunk, jó lesz fenntartani. Tehát nem a határok eltűnését látom jövőbeli kihívásnak, hanem az átjárási készségek, gyakorlatok és intézményes csatornák fenntartását, megerősítését.

Az átjárhatóság kérdésben nemcsak a kulturális dimenzió 'vízszintes' határait és átlépési gyakorlatait vizsgálhatjuk, hanem a társadalmi rétegződést fenntartó kategóriák világát is, és velük kapcsolatban felmerülő 'függőleges' társadalmi mobilitás kérdéseit is. És ezzel foglalkoztam a márciusi írásomban.

Ebben a vonatkozásban, amit problémának láttam, és azt hiszem, ezzel nem vagyok egymagam, hogy egyre inkább olyan egyenlőtlen társadalmi-gazdasági rendszer épül körülöttünk, amely a kulturális, nyelvi, etnikai, „faji” vagy vallási sokféleséget próbálja használni tudatosan vagy tudattalanul arra,

hogy egyes társadalmi kategóriák hierarchikus kiváltságait igazolja, míg mások hátrányait fenntartsa, kirekesztésüket legitimálja.

Ha valamiben változtatni lehet, akkor ez egy olyan terület, ahol szükségesnek látom a változást.

Nyilván a kulturális változatoság és a hierarchikus társadalom szerkezetének kapcsolata régi kérdése a társadalomtudományi vizsgálatoknak. A romák etnikai-faji és kulturális megbélyegzése egy jól ismert probléma. A folyamatok nem most kezdődtek, de a rendszerváltozás után, az 1990-es évektől újabb formái jelentek meg a szociokulturális kirekesztésnek, sőt a 2000-es évek közepétől súlyosbodtak, amint megjelentek Romániában az európai integrációs folyamat régen óhajtott hatásai és nem várt mellékhatásai is.

Erről szól eredeti írásom jó része, hiszen nem általában beszélek a határokról. A bevezető országhatáros történet csupán illusztráció, amely szándékom szerint arra szolgál, hogy a bemutatassa, a kirekesztettség mechanizmusa és érzése nemcsak a romák számára valóság, hanem egy állami társadalmi tapasztalat Kelet-Európában, és erre éppen az schengeni övezettel kapcsolatos osztrák vétő esete tűnt jó példának. Az, hogy emberi számítás szerint hamarosan Románia csatlakozni fog a schengeni övezethez, nyilvánvalóan nem fogja elhozni a kirekesztettségünk végét. Maradnak a társadalmi kategóriák, mítoszok, elő- és balítéletek által megtámogatott megkülönböztetések és társadalmi hátrányok.

Ezt igyekeztem bemutatni, a romák esetén keresztül, hogy a kategoriális kizárás történetileg korábbi példái (pl. a rabszolgaság intézménye) miként adják át helyüket a társadalmi kirekesztés mechanizmusainak. Ma már a kulturális és társadalmi kategóriák mentén történő kizárás az, ami nem kevésbé hatékonyan tartja fenn a társadalmi egyenlőtlenségeket, mint tette korábban a jogilag szentesített kategoriális kizárás.

A szövegem zárórészeiben arra próbáltam választ keresni, milyen struktúrák (konfigurációk), képzetek (reprezentációk) és interakciós helyzetekhez kötött rutinok (találkozások), állják útját a roma emberek társadalmi mobilitásának. Egyszersmind többségi önvizsgálati gyakorlatot is próbáltam végezni ezeken a területeken (talán nem teljesen érthetetlen kifejezés a 'doménium', amit ott bevezettem.)

Javaslataim, leginkább a kiegyenlítő szándékú strukturális befektetések fokozása (felhalmozódott súlyos múltbeli hátrányok kompenzálására), a hamis reprezentációk, előítéletes diskurzusok ellensúlyozása (a rasszizmus és idegengyűlölet dominanciájának megtörésére), és az egyenlők közötti találkozási rutinok kidolgozása, meghonosítása (a lealacsonyító, megalázó, megbélyegző gesztusok visszaszorítása) voltak.

Úgy gondolom, ha ezeken a területeken történik előrelépés, egy igazságosabb, egyenlőbb, és az emberi méltóságot tiszteletben tartó társadalmi rendszer kialakításán munkálkodunk.

Ebből a felfogásból kifolyólag némiképp valóban másként látom a roma integráció kérdését, mint Németh György, aki így fogalmaz: „Teljes tévedés az a gondolat, hogy a feladat a cigányság elé húzott határokkal való megküzdés. A feladat más és kettős. Az első: a társadalmi páternoszter legalulról felfelé induló kabinjába betuszkolni mindenkit, akit csak lehet, és lehetőség szerint azokat is, akik vonakodnak beszállni. A második: a társadalmi páternoszter lefelé menő kabinjából a földszintnél kirángatni mindenkit.”

Amit Németh örökös társadalmi körforgás egyfajta föl-le mozgó „páternosztérnek” lát, ott egy elemző megközelítésben érdemes megvizsgálni az ál-

lam és a piac szerepét, azaz hangsúlyosan merül föl azok felelősége, akik a makrotársadalmi redistribúció mechanizmusait kontrollálják, és ellenőrzik azokat a korlátokat, határokat, amelyek révén a társadalom tagjai részesülhetnek a piaci cserék (beleértve a munkaerőpiacot) előnyeiből vagy hátrányaiból. Konkrét gazdasági vonatkozásokra kevés teret szántam az írásomban, de a például a lakhelyi szegregáció spontán lebontására tett lépések a nemzetközi migrációban résztvevők részéről, amelyet említék, egy ilyen mozzanat.

Meggyőződésem, hogy nem kellene alábecsülni azok szándékait, cselekvői motivációit, személyes teljesítményét, akik részt vesznek ezekben a folyamatokban.

Lényeges nézetkülönbség van köztünk abban is, ahogyan a roma társadalom természetét látjuk. Ezt a kérdést mostani írásomban nem érintettem, itt sem fogom részletezni, megtettem már másol (14 éve éppen a *Korunk* lapjain).<sup>1</sup> Röviden annyit mondhatok, hogy nem látom egymást kizáró elméleteknek a romák őseinek indiai eredetét és a cigány társadalom strukturális mobilitásból (esetleges elszegényedő csoportokból) való utánpótlásának kérdését. A romani nyelv és a cigányság specifikus kultúrája sokszínűsége ellenére is bizonyítéka annak, hogy egy közös eredetű népről beszélhetünk, és ezt tagadni legalább akkor tévedés, mit azt állítani, hogy európai története során a roma csoportok nem gazdagodtak a helyi társadalmakból származó emberekkel, akik életmódjukban és értékviláguk tekintetében is cigánnyá váltak.

#### ■ JEGYZET

1. Fosztó László: *Viták és irányzatok a roma-kutatásban: vázlat közpolitikák kidolgozásához*. *Korunk* 2009. 5. 22–30.

